

МОРФОНОЛОГІЯ ВІДДІЄСЛІВНИХ ДЕРИВАТИВ: ПРОБЛЕМНІ ВЕКТОРИ СУЧАСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

І. М. Демешко, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та журналістики Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (Кропивницький, Україна)

e-mail: demeshkoim@gmail

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2982-8675>

На сучасному етапі розвитку дериватології актуалізовано створення типології і з'ясування специфіки словотвірних гнізд із вершинними дієсловами, визначення їхніх морфонологічних особливостей, детермінантів морфонологічних перетворень. Мета статті – аналіз проблемних питань дослідження словотвірної морфонології девербативів в українській мові, морфонологічна класифікація вершинних дієслів словотвірних гнізд.

З'ясовано проблемні питання морфонологічно маркованих похідних на різних ступенях деривації. Проаналізовано морфонологічно марковані девербативи субстантивного, ад'єктивного, вербативного, адвербіального блоків словотвірних гнізд із вершинним дієсловом.

Змодельовано систему сучасної української словотвірної морфонології віддієслівних дериватів, зазначено, що всі словотвірні гнізда з неподільним вершинним дієсловом розподілені між 25 морфонологічними типами, із членованим вершинним дієсловом розподілено між 50 морфонологічними типами, урахувавши характер дієслівної основи, комплекс морфонологічних трансформацій (консонантні чи вокалічні альтернації, типи фінальних приголосних основи, характер неподільної дієслівної основи (відкрита, закрита), нарощення кореневої чи суфіксальної морфеми, зміна акцентних позицій (переміщення наголосу на кореневу чи суфіксальну морфему).

Установлено, що аналіз вершинних дієслів словотвірних гнізд в українській мові передбачає врахування неподільності і подільності вершинних дієслів, фіналі твірної основи, варіативності дієслівних основ, ініціали форманта, морфонологічних трансформацій, сполучуваності з формантом. З'ясовано роль новотворів воєнного часу в оновленні лексики сучасної української мови. Систематизовано морфонологічні трансформації, що характеризують морфонологічно марковані девербативи, та враховано специфіку словотвірної норми під час творення новотворів в українській мові.

Ключові слова: *словотвірна морфонологія, словотвірне гніздо, базове дієслово, альтернації, морфонологічний тип.*

Актуальність. Проблема словотвірної морфонології була й залишається однією із центральних у сучасному мовознавстві. Актуальним постає синхронне вивчення словотвірної морфонології, тому на сучасному етапі розвитку дериватології актуалізовано створення типології і з'ясування специфіки словотвірних гнізд із вершинними дієсловами, визначення їхніх морфонологічних особливостей, детермінантів морфонологічних перетворень. У сучасних дослідженнях зі словотвірної морфонології доречно враховувати морфоцентричний та основоцентричний підходи, що дасть змогу встановити морфонологічні правила та причини морфонологічного варіювання твірних основ. Новітні наукові спроби спрямовані на визначення морфонологічних класифікацій дієслівних основ у сучасній українській мові.

Усі словотвірні гнізда з неподільним вершинним дієсловом розподілено між 25 морфонологічними типами, із членованим вершинним дієсловом розподілено між 50 морфонологічними типами, урахувавши характер дієслівної основи, комплекс морфонологічних трансформацій (консонантні чи вокалічні альтернації, типи фінальних приголосних основи, характер неподільної дієслівної основи (відкрита, закрита), нарощення кореневої чи суфіксальної морфеми, зміна акцентних позицій (переміщення

наголосу на кореневу чи на суфіксальну морфему). Проаналізовано морфологічно марковані девербативи субстантивного, вербативного, ад'єктивного, адвербіального блоків у словотвірних гніздах [5–8]. Словотвірне гніздо унаочнює словопороджувальну активність твірного слова, наочно презентує перспективний підхід із ретроспективним, забезпечує повний опис способів словотворення похідних.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В українському мовознавстві словотвірне гніздо стало предметом дериватологічних студій В. О. Горпинича, В. В. Грещука, Є. А. Карпіловської, Н. Ф. Клименко, О. Д. Микитин, Л. І. Коржик, М. Ю. Федурко, Г. М. Потапової, Г. В. Пристай, Т. О. Черниш, Ю. О. Шепеля, Н. В. Папідзе, Л. В. Шитик, Н. В. Маслюк та ін. Для структури словотвірного гнізда (СГ) характерна ієрархічна організованість, упорядкована сукупність усіх похідних одиниць, наявність базового (вершинного) слова як основи для послідовного формування всього словотвірного гнізда. Синтезований опис й аналіз морфологічної структури віддієслівних словотвірних гнізд зумовлює актуальність дослідження словотвірної морфології девербативів у синхронному аспекті з метою вивчення особливостей морфологічних трансформацій СГ з вершинними дієсловами (нечленованими і членованими, питомими і запозиченими). До складу словотвірного гнізда входять слова, що мають спільний лексико-семантичний варіант, матеріальним виразником якого є коренева (основна) морфема. СГ – сукупність слів, упорядкованих відношеннями похідності й об'єднаних спільним коренем.

Мета статті – аналіз проблемних питань дослідження словотвірної морфології девербативів в українській мові, морфологічна класифікація вершинних дієслів словотвірних гнізд. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) окреслити проблемні питання дослідження словотвірної морфології українських віддієслівних дериватів; 2) здійснити морфологічну класифікацію вершинних дієслівних твірних основ; 3) з'ясувати специфіку морфологічних типів за характером фіналі дієслівної основи, морфологічних трансформацій у морфологічно маркованих похідних на різних ступенях деривації.

Матеріали й методи дослідження. Матеріалом послуговували понад 2 тисячі укладених словотвірних гнізд із базовим дієсловом, різностильові сучасні українські тексти друкованих та електронних видань ЗМІ, інтернет-ресурсів. Дослідження ґрунтоване на словниках української мови різного призначення, на особистій картотеці автора, яку укладено методом вибірки питомих дієслів та іншомовного походження і віддієслівних дериватів із сучасних друкованих та електронних видань лексикографічних джерел, із художніх, публіцистичних текстів, словників української мови, картотеки оказіональної лексики української мови, текстів художньої літератури, діалектних словників, словників неологізмів.

Гніздовий принцип вивчення словотвору забезпечує з'ясування внеску кожного лексико-граматичного класу твірних слів, а в їхніх межах – дрібніших формально-семантичних груп у формування й структурування словотвірної системи [3, с. 8]. Наукове пізнання актуальних проблем словотвірної морфології в сучасному мовознавстві потребує концептуального підходу, комплексного дослідження різних типів морфологічних трансформацій у процесі деривації, вироблення методології з використанням методів морфемного, словотвірного, морфологічного, елементів етимологічного, контекстуального аналізу, описового методу, методу моделювання, структурного методу, зокрема дистрибутивного аналізу, методики аналогії, квантитативного методу.

У процесі дослідження використано лінгвістичні методи, ґрунтовані на основоцентричному підході. В основі дослідження використано описово-типологічний метод, що вможливив системну характеристику матеріалу; метод лінгвістичного опису мовних фактів – для інвентаризації та систематизації девербативів, характеристики їхніх структурно-семантичних особливостей; структурний метод із методиками компонентного,

структурно-семантичного та функційно-транспозиційного аналізу – для визначення морфемної структури, напрямів словотвірної мотивації між твірним і похідним словами, визначення словотворчих засобів і способів творення похідних, частково етимологічний метод. Прийом інтерпретації на основі зіставлення і протиставлення морфонологічних одиниць сприяє встановленню диференційних ознак, а на основі спільних і відмінних рис – об'єднанню в морфонологічні типи. Структурні і формальні зв'язки в межах СГ досліджені за допомогою словотвірного аналізу. Метод дистрибутивного аналізу залучений для виявлення сполучуваності дієслівної основи зі словотворчими засобами в межах словотвірної парадигми; метод компонентного аналізу – для ідентифікації словотвірних парадигм, виокремлення морфонологічних типів СГ із вершинним дієсловом.

Результати дослідження та їх обговорення. Дослідження словотвірної морфонології в основоцентричному аспекті за гніздовим принципом – це насамперед вивчення мовного динамізму дериватів, ідентифікація словотворчої активності та дериваційного потенціалу похідних, зокрема віддієслівних одиниць. Результати дослідження полягають у визначенні проблемних питань вивчення морфонологічно маркованих похідних за гніздовим принципом, на різних ступенях деривації для визначення структури СГ із вершинним дієсловом, що становить сукупність словотвірних парадигм, комплекс похідних, які мають спільну твірну основу, перебувають на одному ступені деривації. Саме аналіз СГ сприяє з'ясуванню дериваційного потенціалу вершинних дієслів.

Українські мовознавці досліджували проблеми основоцентризму (З. О. Валюх [1], В. В. Грещук [2], М. П. Лесюк [14], О. П. Кушлик [13] та ін.). У «Кореневому гніздовому словнику української мови» запропоновано словотвірні гнізда слів з вершинами-омографічними коренями (Є. А. Карпіловська [9]), у словотвірному словнику систематизовано реєстр похідних української мови (Н. Ф. Клименко [12]), змодельовано динаміку похідних у словотвірних, кореневих та змішаних гніздах (Л. П. Кислюк [11]). Питання основоцентричного підходу проаналізовані також у працях Р. О. Бачкура, І. Ф. Джочки, Н. М. Пославської: «Перспективи основоцентричного вивчення словотвору пов'язані з дослідженням дериваційної поведінки твірних слів до повного охоплення твірної бази, щоб виявити типологію словотвору, у якій типологізувальним чинником буде твірна основа» [3, с. 27]. Гніздовий принцип активно використовують у комплексному дослідженні дериватів на матеріалі творів сучасних письменників [21].

Проблеми української словотвірної морфонології досліджено в працях М. Ю. Федурко [19], Г. В. Пристай [18], але спеціальних досліджень, присвячених дослідженню словотвірної морфонології віддієслівних дериватів, немає, що й визначає новизну роботи. Актуальність умотивована відсутністю словника словотвірних гнізд із вершинним дієсловом української мови.

Словотвірні гнізда мають чітко визначену структуру спільнокореневих слів, у якій кожен компонент розташований за принципом послідовного підпорядкування одних компонентів іншим, що демонструє ступінчатий характер словотворення, у якому кожен компонент розташований залежно від способу творення, утворюючи словотвірні ланцюжки. СГ – змістове ядро. Словопороджувальний потенціал вершинного слова і слів у СГ зумовлений лексико-синтаксичними зв'язками. У СГ із вершинним дієсловом словотвірна парадигма першого ступеня деривації кількісно переважає другу, а в префіксальних утвореннях другого ступеня деривації кількісно домінує словотвірна парадигма другого ступеня деривації.

У процесі еволюції мови словотвірне гніздо може розпадатися й утворювати кілька самостійних гнізд (переважно з питомими вершинними омонімічними дієсловами), втрачати компоненти або набувати нових складників: *б'у/ту*¹ ('ударяти по чомусь об щось') (680 похідних у СГ), *б'у/ту*² (*заст.* Бути) (60 похідних у СГ), *блуд/у/ту*¹ ('ходити, їздити навмання') (13 похідних у СГ), *блуд/у/ту*² (*заст.* Вести розпусне статеве життя) (22 похідні у СГ), *будити*¹ ('переривати сон') (82 похідні): *буди-льник, з-будити, роз-*

будити (двобазна словотвірна парадигма); *будити*² ('копити') (7 похідних субстантивної зони): *бюдж-анин(а)*, *бюж-ениця(я)* (однотонна словотвірна парадигма).

Вершинні дієслова *біг/ти* (189 похідних) і *біг/а/ти* (41 похідне) мають чотиризонні словотвірні парадигми – субстантивну, ад'єктивну, вербальну, адвербіальну). Дієслова *нес/ти* (197 похідних) і *нос/і/ти* (260 похідних) належать до різних морфологічних класів і типів, від кожного утворено похідні: *біг/ти* – *біж-уч(ий)*, *бігун*¹, *біж-енець*, *бігов(ий)*, *біг-цем*, *при-бігти*; *біг/а/ти* – *біга-нин(а)*, *забігати*, *біж-ма*, *коньк-о-біж-н(ий)*; *нес/ти* (197 похідних) – *нести-ся*, *нос'-ін'н'(а)*; *ві-нести* – *вінос-и-ти* – *віносити-ся*; *від-нести* – *віднос-и-ти* – *відносити-ся*, *віднош-ен'н'(а)* – *взаєм-о-відношен'н'(а)*; *під-нести* – *піднос-и-ти* – *підносити-ся*, *піднос-0*, *піднош-ен'н'(а)*, *піднес-ен(ий)* – *піднесен'-ість*, *піднесен-о*; *при-нести* – *принош-ен(ий)*, *принош-ен'н'(а)* – *жертв-о-приношен'н'(а)*, *плодо-о-носити* – *плодонос'-ін'н'(а)* – *плодонош-ен'н'(а)*; *нос/і/ти* (260 похідних) – *носити-ся*, *нош-ен(ий)* – *мало-ношен(ий)*, *нош-0(а)*¹ (одяг, стрій), *нош-0(а)*² ('носилки'), *нош-ен'н'(а)*, *нос'-ій* – *носій-к(а)*, *нос'-ін'н'(а)*, *ві-носити* – *віносити-ся*, *вінош-ен(ий)*, *від-носити*, *доносіти* – *донош-ува-ти* – *доношувати-ся*, *доношувач-н'н'(а)*; *з-носити* – *знош-ен(ий)* – *зношен'-ість*, *знош-ен'н'(а)*; *по-носити* – *понош-ен(ий)*; *авіа-нос-ець* – *крійсер-авіаносець*, *ракет-о-#* – *корабел-ракетоносець*, *газ-о-газонос-н(ий)* – *газоносн'-ість*.

У зазначених СГ найбільшу активність мають віддієслівні похідні субстантивного блоку, який формують транспозиційні («опредметнена дія») та мутаційні («суб'єкт дії», «знаряддя для виконання дії») СЗ. Словотвір української мови має аглютинативний характер, за якого похідні утворені способом афіксації. Способи реалізації похідних субстантивного блоку: суфіксальний (*-ін'н'*, *-ен'н'*, *І. М. Демешко -н'н'*, *-ій*, *-ник* (*-льник*), *-ець*, *-ість*, нульовий суфікс; основоскладання із суфіксацією, конфіксація з нульовою суфіксацією. У вербальному блоці конституенти реалізовані префіксальним та постфіксальним способами творення похідних. В ад'єктивному блоці найменше похідних, що мають СЗ «ознака за дією об'єкта», «ознака об'єкта за дією»: *вез-уч(ий)*, *нес-ен(ий)*. Девербативи цього блоку утворені суфіксальним способом.

Словотвірна гнізда, вершиною якого є дієслово *везіти*, складається із 183 похідних, які нерівномірно розташовані на ступенях деривації, а дієслово *везти* має 134 похідні, ці вершинні дієслова належать до різних морфологічних класів і морфологічних типів, морфологічних моделей, які супроводжують реалізацію морфологічної структури. Зокрема, у СГ, вершиною якого є дієслова *везіти* і *везти* (належить до СГ із нечленованими вершинними дієсловами на одиничну морфему {з}, {с}), виявлено неелементарні ММ, які супроводжують постання морфологічної структури субстантивної, вербальної, ад'єктивної зон. Основу цього морфологічного типу становлять три- і чотиризонні нечленовані вершинні дієслова на одиничну морфему {з}, {с}, для яких характерна альтернація консонантів за твердістю / м'якістю. Ці альтернації є диференційними ознаками у творенні девербативів МТ-2 таких неелементарних морфологічних моделей: ММ-1: Ун + С//С' + Ас (4 а. п.): *нести* – *нес'-ін'н'(а)*, *везти* – *вез'-ін'н'(а)*. ММ-2: У + С//Т + Ао (1 а. п.): *звести* – *зведення*. Отже, морфологічну структуру СГ МТ-2 визначають альтернації С//С', С//Т, С//Т', які вможливають взаємодію обстежуваних дієслівних основ із відповідними формантами і зреалізовані в морфологічних моделях. А СГ з вершинними слова *везіти* і *носити* належать до членованих похідних морфологічного типу, основу яких становлять словотвірні гнізда з вершинами-дієсловами, для яких характерна альтернація консонантів за твердістю / м'якістю, переміщення наголосу на формант. Це переважно СГ, у яких вершина – питомі членовані дієслова на морфемі {д}, {т}, {з}, {с} з основами на *-и-*. Консонантні альтернації в кореневих морфемах, які належать до одного СГ, *вез/ті* – *вез/і/ти*, *нес/ті* – *нос/і/ти*, зумовлені історично й не належать до морфологічних. До морфологічних належать чергування, які здатні виконувати морфотактичну функцію. У процесі словотворення морфологічне чергування в основі спричинене твірним морфом [4, с. 643].

Н. В. Папідзе, аналізуючи структурно-семантичну характеристику типових словотвірних парадигм дієслів *везті / возіти, несті / носити*, зазначає, що головними чинниками, які впливають на словотворчу активність похідних, є семантика та валентні параметри похідних [17, с. 269]. СГ мають відкриту систему з властивою структурною організацією [16, с. 96]. Межі СГ рухомі, на це вказує і виникнення нових конститuentів СГ, зокрема від вершинних дієслів: *всевідання, водомор, квазіжиттєпис, киеволюбєць, крилодріботіння, недоутворення, фейкометання, храмослужіння, щелеповивертальна* (промова) [15]. Активне вживання в авторських текстах абстрактної лексики вказує на інтелектуалізацію мови. У художніх текстах переважають питомі дериваційні ресурси, а в публіцистичних – питомі й іншомовні, а це є виявом націоналізації та інтернаціоналізації сучасної дериваційної номінації. Поєднання іншомовних та питомих конститuentів призводить до певної стилістичної належності неолексем.

Необхідно зазначити, що в основі побудови СГ лежить принцип систематичної ієрархії, послідовного підпорядкування одних словотвірних одиниць іншим. Аналізовані словотвірні гнізда мають три словотвірні парадигми, для яких характерні тризонні похідні – субстантивні, вербативні, ад'єктивні, а адвербіальні – не зафіксовані. Морфонологічно марковані одиниці звужують мотиваційно-асоціативний простір похідного, уточнюють трансформації для мовної свідомості та статус одиниць формальної структури девербатива, його клас, тип, модель. Пасивність у продукуванні девербативів можна пояснити відсутністю комунікативної потреби мовців. У період воєнного часу СГ поповнюються за рахунок переважно відіменникових новотворів: *ВідІрніти, ЗаєБучити, наГостомеляти* (1), *джавелінити, чорнобаїти, шольцити, закобзонити, скобзонити, заукраїнити, проарестовичили, задвохсотити, забурятити, опутніти, прочорнобаєний, затридні* (1–4), *оркодав*. За нашими спостереженнями, в інноваціях воєнного часу переважають відіменникові похідні, утворені суфіксальним або префіксально-суфіксальним способом. Інновації підтримані суспільною практикою й утворені за словотвірними нормами української мови. Є. А. Карпіловська звертає увагу на зростання потенціалу інновацій і специфіку функціонування їх у системі мови і тексту [10, с. 282].

У процесі аналізу динамічних процесів у синхронному словотворі помітні тенденції взаємодії гнізд різного типу – кореневих, коренево-словотвірних та словотвірних. Основою вивчення новотворів сприяє визначенню твірних основ, від яких утворено похідні. Вивчення функційного аспекту новотворів розкриває їхній потенціал, унаслідок тенденції націоналізації, інтелектуалізації, демократизації в розвитку української мови, визначає її як ієрархічну систему, демонструє комунікативну підтримку мовцями, сприяє виявленню системних зв'язків, усталенню словотвірних норм та окреслює перспективи дослідження новотворів. Вивчення різноструктурних словотвірних гнізд забезпечує унаочнення внутрішньої динаміки словотвірної системи, простеження кількісного і якісного наповнення гнізд, виявлення регулярності та продуктивності відповідних морфонологічних типів, морфонологічних моделей.

Морфонологічні характеристики похідного зберігають інформацію про структурно-семантичні перебудови питомих та іншомовних твірних основ і вплив на них дериваційних засобів, властивих відповідному СГ. Опис словотвірної морфонології за гніздовим принципом сприяє дослідженню дериваційного потенціалу базових дієслів, урахуванню специфіки контактної зони, морфонологічних трансформацій на всіх ступенях деривації і в межах словотвірних блоків, установленню національних специфічних рис девербативів.

СГ становлять угруповання споріднених словесних одиниць, основним і вихідним завданням гніздового підходу є класифікація структури, семантики, з'ясування етимології вершинних дієслів, співвіднесення віддієслівних похідних з основою, урахування дериваційних, семантичних, структурних, генетичних зв'язків, морфонологічних особливостей, що дає підстави зараховувати їх до певного гніздового утворення: «Як гніздова класифікація словникового складу в цілому, так і встановлення меж та структури

окремо взятого гнізда дають можливість простежити й відтворити дійсну картину смислової еволюції й функціонування конкретного кореня та слова як породжувальної одиниці» [20, с. 777]. Деривати іншомовного походження слугують ілюстрацією того, що в межах СГ можлива взаємодія із суфіксом-палаталізатором, яку супроводжує альтернація передньоязикових твердих зімкнених проривних /ð/, /m/ із м'якими щільними свистячими /z'/ і зімкненими /ɟ'/. Для похідних зазначеного морфонологічного типу найрегулярніші морфонологічні зміни – усічення дієслівної фінали, консонантні альтернації та зміна акцентних позицій.

Словотвірна спроможність твірних основ залежить від їхньої семантичної структури, частиномовної належності твірного, ступеня словотворення. Непохідні питомі дієслова є словотвірно спроможніші, ніж похідні. На всіх ступенях деривації більше суфіксальних утворень, ніж префіксальних. Фактичний матеріал дає підстави твердити, що питомим дієслівним основам (нечленованим і членованим) та дієслівним основам іншомовного походження (членованим) властива асиметрія морфемної будови [5–8]. В українській мові не існує дієслів із нульовою словотвірною реалізацією. Кожна конкретна морфонологічна трансформація у фонемному вияві оснóвних та афіксальних морфем під час взаємодії відбувається за наявності певних умов. У творенні девербативів субстантивної та ад'єктивної зон у словотвірній парадигмі переважають комплексні морфонологічні операції.

Морфонологічний аналіз девербативів у сучасній українській мові доречно виконувати, ураховуючи морфонологічно релевантні ознаки оснóвних та афіксальних морфем, тип контактної зони (фіналь мотивувальної основи, ініціаль форманта), акцентні особливості, морфонологічну позицію, множинність мотивації [наприклад, девербативи на *-ець* (*обранець, переселенець, поповненець, посланець, закоханець*) (49), пов'язані з основами пасивних дієприкметників], специфіку СГ, словотвірної парадигми (чотири-, три-, дво- чи однозонна).

Вивчення морфонологічної структури дієслова розкриває закономірності організації віддієслівних похідних і встановлює умови реалізації морфонологічних процесів у творенні девербативів в українській мові. Морфонологічна репрезентація постає як маркер словотворчих засобів, указуючи на реалізацію словотвірної категоризації. Елементи дієслівної основи, які зазнають змін під впливом ініціалі форманта, сигналізують про можливі морфонологічні зміни (усічення, консонантні, вокалічні альтернації, нарощення суфіксальної чи кореневої морфем, модифікації наголосу) у віддієслівному похідному.

Морфонологічні трансформації інформують про формальні властивості поєднаних у дериваційному акті морфем, про поскладову організацію твірної основи, акцентні потенції словотворчих засобів, уможлиблюють диференціювати утворення від питомих і від запозичених слів певного граматичного класу. Проведене дослідження дало змогу спрогнозувати морфонологічні операції і встановити трансформації девербативів, передбачити морфонологічну структуру дериватів словотвірних гнізд із базовим дієсловом із ще не реалізованим дериваційним потенціалом.

Отже, на характер реалізації, регулярність морфонологічних явищ, продуктивність дериваційних засобів під час творення віддієслівних похідних впливають структурно-фонематичні властивості, характеристики твірних основ та словотворчі афікси, особливості контактної зони на морфемному шві (фіналь твірної основи й ініціаль суфікса), позиція наголосу, усічення, кількість складів.

Потужність СГ виявляє певну залежність від генетичних характеристик вершинних дієслів: гнізда з питомими вершинними дієсловами багатше розбудовані на різних словотвірних рівнях [пор., *ходіти* (591), *текти* (242), *стеліти* (155), *-хист-* (59) – *захистити* – *захищений*; *коректувати* (21), *адаптувати* (4)]. У морфонологічних трансформаціях важливий не лише засіб формальної сумісності морфем, що супроводжують процес словотворення, а й передавання інформації, виконання певних функцій, адже морфонологічні засоби інформують про формальні властивості поєднаних у дериваційному акті морфем, зокрема про особливості контактної зони, про

організацію твірної основи, тип акцентної позиції слова, акцентні потенції словотворчих засобів, диференціювання утворень від питомих або запозичених слів відповідного граматичного класу. Морфонологічні трансформації мають динамічний характер і відображають морфонологічні правила. Залежно від характеру морфонологічних правил девербативів розрізняють моделі усічення, палаталізаційні / депалаталізаційні (для консонантних альтернацій), вокалічні, нарощення (переважно в структурі суфіксальних морфем), акцентологічні зміни в похідному.

Висновки й перспективи. Вивчення морфонологічної адаптації девербативів в українській мові дає змогу простежити механізм модифікації основи, морфонологічні трансформації в похідних. Під час укладання гніздового словника з вершинним дієсловом необхідно враховувати напрямок та множинність мотивації. На словотвірну спроможність віддієслівних похідних впливає походження та структура вершинного дієслова, специфіка контактної зони, продуктивність дериваційних засобів, семантичні та функційно-стилістичні проєкції. Нормативними є новотвори, утворені за словотвірними нормами сучасної української мови, за наявними дериваційними і морфонологічними типами, моделями та морфонологічними правилами.

Опис морфонологічних трансформацій питомих та запозичених дієслівних основ на гніздовому рівні вможливить вироблення чітких підходів до комплексного опису словотвірно-морфонологічної системи української мови.

Список використаної літератури

1. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : [монографія]. Київ; Полтава : АСМІ, 2005. 350 с.
2. Грещук В. В. Основоцентрична дериватологія: історія, стан, перспективи. *Актуальні проблеми українського словотвору*; за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ : Плай, 2002. С. 68–78.
3. Грещук В. В., Бачкур Р. О., Джочка І. Ф., Пославська Н. М. Нариси основоцентричної дериватології / за ред. В. Грещука : [монографія]. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. 348 с.
4. Демешко І. М. Складні випадки морфонологічного аналізу девербативів. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. Кропивницький : Видавець Лисенко В. Ф., 2017. Вип. 154. С. 639–645.
5. Демешко І. М. Морфонологічні класи словотвірних гнізд із нечленованими вершинними дієсловами в українській мові. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. Кропивницький : КОД, 2020. Вип. 187. С. 115–121.
6. Демешко І. М. Морфонологічні класи словотвірних гнізд із членованими вершинними дієсловами в українській мові. *Філологічний часопис* : зб. наук. праць / гол. ред. О. Ю. Зелінська. Умань : ВПЦ «Візаві», 2020. Вип. 1 (15). С. 38–44.
7. Демешко І. М. Морфонологічна класифікація українських відкритих дієслівних основ. *Міжнародний центр наукових досліджень*. Вінниця. Європейська наукова платформа, 2021. С. 36–43.
8. Демешко І. М. Типологія українських дієслівних основ: словотвірно-морфонологічний аспект. *«АЮГОΣ» avec des matériaux de la 1 conférence scientifique et pratique internationale*. Vol. 4. Paris, 2021. Vinnitsia-Paris: Plateforme scientifique européenne & La Fedeltà, 2021. P. 72–76.
9. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами-омографічними коренями. Київ : «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2002. 912 с.
10. Карпіловська Є. А. Вплив інновацій на стабільність мовної системи: регулятори системної рівноваги. *Слов'янські обрії* : зб. наук. праць. Київ, 2008. Вип. 2. С. 264–286.
11. Кислюк Л. П. Словотвірна номінація в сучасній українській мові: система – узус – ідіолект : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2018. 39 с.
12. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Шкільний словотвірний словник сучасної української мови. Київ : Наук. думка, 2005. 264 с.
13. Кушлик О. П. Типологія словотвірних парадигм похідних дієслів в українській мові : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2016. 40 с.
14. Лесюк М. П. Дослідження словотвору на рівні словотвірних гнізд. *Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Серія Філологія*. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2007. Вип. XV–XVIII. С. 212–216.
15. Нелюба А., Редько Є. Лексико-словотвірні інновації (2017–2021). *Словник / заг. ред. А. Нелюби*. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2022. 124 с.
16. Папідзе Н. В. Сутність дослідження дериваційного потенціалу слів у межах словотвірних парадигм та словотвірних гнізд: теоретичний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». Острог, 2014. Вип. 49. С. 95–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_49.

17. Папідзе Н. В. Структурно-семантична характеристика типових словотвірних парадигм дієслів *везті / возіти, несті / носити*. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2015. Вип. 38. С. 266–270. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkrnu_fil_2015_38_64.
18. Пристай Г. В. Динамічні морфонологічні моделі відприкметникового словотворення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2011. 20 с.
19. Федурко М. Ю. Морфонологія відіменникового словотворення : [монографія]. Київ – Дрогобич : Вимір, 2003. 271 с.
20. Черниш Т. Типологічні аспекти семантичної реконструкції гнізд праслов'янської лексики. *Слов'янські обрії* : зб. наук. праць. Київ, 2008. Вип. 2. С. 768–791.
21. Шитик Л. В., Маслюк Н. В. Гніздовий принцип класифікації ахроматичних колірних дериватів (на матеріалі психобіографічних романів Степана Процюка). *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси : Вертикаль, видавець С. Г. Кандич, 2019. Вип. 27. С. 5–13. URL : <https://www.google.com/url>.

Список використаних джерел

1. Сіверщина. Будуть макронити і шольцити... URL : <https://www.google.com/url>.
2. Сьогодні орків відірпініли, залишилось заєбучити і наГостомеляти! І так до... (Збірник українських анекдотів № 4796). URL : <https://rozdil.lviv.ua/anedkot>.
3. Українські словники з кожним днем стають ширшими... URL : <https://www.google.com/url>.
4. Чорнобаїти, арестовлення, нагостомелити: нові слова, які принесла нам війна. URL : <https://www.google.com/url>.

References

1. Valiukh, Z. O. (2005). *Slovotvirna paradyhmatyka imennyka v ukrainskii movi* [Word-forming paradigmatics of the noun in the Ukrainian language] : monohrafiia. Kyiv; Poltava: ASMI, 350 (in Ukr.).
2. Greshchuk, V. V. (2002). *Osnovotsentrychna deryvatolohiia: istoriia, stan, perspektyvy* [Basis-centric derivatology : history, state, prospects]. In: *Aktualni problemy ukrainskoho slovotvoru* [Actual problems of the Ukrainian word formation]. Ivano-Frankivsk : Plai, 68–78 (in Ukr.).
3. Greshchuk, V. V., Bachkur R. O., Dzhochka I. F. & Poslavska N. M. (2007). *Narysy z osnovotsentrychnoi deryvatolohii* [Essays of basic-centric derivatjology] : monohrafiia. Ivano-Frankivsk: Misto NV, 348 (in Ukr.).
4. Demeshko, I. M. (2017). *Kladni vypadky morfonolohichnoho analizu deverbatyviv* [Complex cases of morphological analysis of deverbatives]. In: *Naukovi zapysky. Serii : Filolohichni nauky* [Proceedings. Series: Philological sciences]. Kropyvnytskyi : Vydavets Lysenko V. F., 154, 639–645 (in Ukr.).
5. Demeshko, I. M. (2020). *Morfonolohichni klasy slovotvirnykh hnizd iz nechlenovanymy vershynnyy diieslovamy v ukrainskii movi* [Morphonological classes of word-forming nests with unarticulated peak verbs in the Ukrainian language]. In: *Naukovi zapysky. Serii : Filolohichni nauky* [Proceedings. Series: Philological sciences]. Kropyvnytskyi : KOD, 187, 115–121 (in Ukr.).
6. Demeshko, I. M. (2020). *Morfonolohichni klasy slovotvirnykh hnizd iz chlenovanymy vershynnyy diieslovamy v ukrainskii movi* [Morphonological classes of word-forming nests with articulated vertices in the Ukrainian language]. In: *Filolohichni chasopys* [Philological review]: zб. nauk. prats. Uman : VPTs «Vizavi», 1(15), 38–44 (in Ukr.).
7. Demeshko, I. M. (2021). *Morfonolohichna klasyfikatsiia ukrainskykh vidkrytykh diieslivnykh osnov* [Morphonological classification of Ukrainian open verb bases]. In: *Mizhnarodnyi tsentr naukovykh doslidzhen* [International Center for Scientific Research]. Vinnytsia. Yevropeiska naukova platforma, 36–43 (in Ukr.).
8. Demeshko, I. M. (2021). *Typolohiia ukrainskykh diieslivnykh osnov: slovotvirno-morfonolohichni aspekt* [Typology of Ukrainian verb bases: word-formation and morphonological aspect]. In: *«ΛΟΓΟΣ» avec des matériaux de la I conférence scientifique et pratique internationale* [“ΛΟΓΟΣ” with materials from the I international scientific and practical conference]. Vinnytsia – Paris: Plateforme scientifique européenne & La Fedeltà, 4, 72–76 (in Ukr.).
9. Karpilovska, Ye. A. (2002). *Korenevyy hnizdovyy slovnyk ukrainskoi movy: Hnizda sliv z vershynamy-omohrafichnyy koreniamy* [Root Nesting Dictionary of the Ukrainian language: Nests of words with vertices-homographic roots]. Kyiv : «Ukrainska entsyklopediia» imeni M. P. Bazhana, 912 (in Ukr.).
10. Karpilovska, Ye. A. (2008). *Vplyv innovatsii na stabilnist movnoi systemy: rehulatory systemnoi rivnovahy* [The influence of innovations on the stability of the language system: regulators of system equilibrium]. In: *Slovianski obrii* [Slavic horizons]: zб. nauk. prats. Kyiv, 2, 264–286 (in Ukr.).
11. Kysliuk, L. P. (2018). *Slovotvirna nominatsiia v suchasni ukrainskii movi: systema – uzus – idiolekt*. [Word-forming nomination in the modern Ukrainian language: system – uzus – idiolect]. Extended abstract of ScD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 39 (in Ukr.).
12. Klymenko, N. F., Karpilovska Ye. A. & Kysliuk L. P. (2005). *Shkilnyi slovotvirnykh slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [School Word-formation Dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv : Nauk. dumka, 264 (in Ukr.).

13. Kushlyk, O. P. (2016). Typolohiia slovotvirnykh paradyhm pokhidnykh diiesliv v ukrainskii movi [Typology of word-forming paradigms of derivative verbs in the Ukrainian language]. Extended abstract of ScD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 40 (in Ukr.).
14. Lesiuk, M. P. (2007). Doslidzhennia slovotvoru na rivni slovotvirnykh hnizd [Study of word formation at the level of word-forming nests]. In: *Visnyk Prykarp. nats. un-tu im. V. Stefanyka. Seriiia Filolohiia [Bulletin of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Philology series]*. Ivano-Frankivsk : VDV TsIT, XV– XVIII, 212–216 (in Ukr.).
15. Neliuba, A. & Redko, Ye. (2022). Leksyko-slovotvirni innovatsii (2017–2021). Slovnyk [Lexical and word-forming innovations (2017–2021). Dictionary]. Kharkiv : Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo, 124 (in Ukr.).
16. Papidze, N. V. (2014). Sutnist doslidzhennia deryvatsiinoho potentsialu sliv u mezhakh slovotvirnykh paradyhm ta slovotvirnykh hnizd: teoretychnyi aspekt [The essence of the study of the derivational potential of words within word-forming paradigms and word-forming nests: theoretical aspect]. In: *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Filolohichna» [Scientific notes of the National University “Ostroh Academy”. Series “Philological”]*. Ostroh, 49, 95–98. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_49_31.
17. Papidze, N. V. (2015). Strukturno-semantychna kharakterystyka typovykh slovotvirnykh paradyhm diiesliv *vezťú/vozúty, nestú/nosyty* [Structural and semantic characteristics of typical word-forming paradigms of the verbs *vezťú/carry, nestú/wear*]. In: *Naukovi pratsi Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. I. Ohienka. Filolohichni nauky [Scientific works of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University. Philological sciences]*, 38, 266–270. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2015_38_64.
18. Prystai, H. V. (2011). Dynamichni morfonolohichni modeli vidprykmetnykovoho slovotvorenna [Dynamic morphonological models of adjective word-formation]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Ivano-Frankivsk, 20 (in Ukr.).
19. Fedurko, M. Yu. (2003). Morfonolohiia vidimennykovoho slovotvorenna [Morphonology of pronominal word formation]: monohrafiia. Kyiv – Drohobych : Vymir, 271 (in Ukr.).
20. Chernysh, T. (2008). Typolohichni aspekty semantychnoi rekonstruktsii hnizd praslovianskoi leksyky [Typological aspects of the semantic reconstruction of Proto-Slavic lexicon nests]. In: *Slovianski obrii [Slavic horizons]*: zb. nauk. prats. Kyiv, 2, 768–791 (in Ukr.).
21. Shytyk, L. V., Masliuk, N. V. (2020). Hnizdovyi pryntsyyp klasyfikatsii akhromatychnykh kolirnykh deryvativ (na materialy psikhobiohrafichnykh romaniv Stepana Protsiuka) [Nesting principle of classification of achromatic color derivatives (based on the material of Stepan Protsyuk's psychobiographical novels)]. In: *Movoznavchyi visnyk [Linguistic Bulletin]*: zb. nauk. prats. Cherkasy: Vertykal, vydavets S. H. Kandysh, 27, 5–13. Available at: <https://www.google.com/url> (in Ukr.).

MORPHONOLOGY OF VERB DERIVATIVES: THE PROBLEM VECTORS OF THE MODERN RESEARCH

Inna Demeshko, PhD in Philology, Associate Professor of the Department of the Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
(Kropyvnytskyi, Ukraine)

e-mail: demeshkoim@gmail

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2982-8675>

Summary. Introduction. *At the current stage of the derivatology development the formation of the typology and clarification of the derivational morphonology problematic issues and specifics of the derivational nests with the peak verbs remain relevant, including the aspect of the morphonological features definition and the morphonological transformation determinants. These factors define the importance of the derivational morphology study especially the verb derivatives in the synchronic aspect in order to analyze the peculiarities of the morphonological transformations of the derivational nests.*

Purpose. *The purpose is to determine the research vectors to reveal the morphonological structure of the derivational nests with an apex verb.*

Methods. *The descriptive-typological, etymological and structural methods are used in the research as well as the method of the linguistic description of the language facts, the component, structural-semantic and functional-transpositional analysis.*

Results. *The study of the peculiarities of the morphonological adaptation of the verb derivatives in the modern Ukrainian language makes it possible to research the derivative modification mechanism. The system of the modern Ukrainian derivational morphonology of the verb is modeled, and the results can indicate that all the derivational nests with an indivisible peak verb are distributed among 25*

morphonological types, the derivational nests with an articulated peak verb are distributed among 50 morphonological types, taking into account the nature of the verbal base and the complex of the morphonological transformations.

Originality. *The perspective comprehensive analysis of the morphonological transformations of the verbal derivational nests has been carried out according to the actual material. It has been proved that the typical morphological structures of the derivational nest peaks are endowed with the prognostic functions and they predict the morphonological behavior of the word-forming means and derivatives.*

Conclusion. *The study of the morphonological adaptation of the deverbatives in the Ukrainian language makes it possible to trace the mechanism of the base modification and morphonological transformation into the derivatives. Compiling a nested dictionary with a peak verb, it is necessary to take into account the direction and multiplicity of the motivation. The derivational ability of the deverbatives is influenced with the origin and structure of the word, the productivity of the derivational means, and stylistic marking. The study of the multi-structured derivational nests helps to visualize the internal dynamics of the word-forming system, trace the quantitative and qualitative filling of the nests, and identify the regularity and productivity of the corresponding morphonological types and morphonological models.*

Key words: *word-forming morphonology, word-forming nest, basic verb, morphonological transformations, deverbative, alternations, morphonological type.*

Надійшла до редакції: 26.04.22

Прийнято до друку: 19.06.22